
Навчання в школах під час та після карантину. Уроки COVID-19

Аналітична записка

Автори: Володимир Вахітов, Наталія Заїка

Зміст

Розділ 1. Школи на карантині. Масштаби локдауну	3
1.1. Ситуація в світі.....	3
1.2. Україна: закриття шкіл в березні 2020 року і закінчення навчального року.....	4
Розділ 2. Школа на відстані: досвід України і світу	5
2.1. Як країни організували дистанційне навчання	5
2.2. Досвід України: скільки дітей мали доступ до навчання під час карантину	7
2.3. Досвід України: як школи організували дистанційне навчання.....	10
Розділ 3. Вплив закриття шкіл на учнів	12
3.1. Академічний вплив	12
3.2. Неакадемічний вплив.....	12
Розділ 4. Повернення в школи. Як країни виходять з карантину	15
4.1. Як країни відкривають школи після карантину.....	15
4.2. Відкриття шкіл в Україні: першочергові правила	16
Розділ 5. Безпечна школа: що необхідно зробити, щоб школа з новими правилами була комфортною для учнів	20
Висновки.....	22
Джерела.....	23

Розділ 1. Школи на карантині. Масштаби локдауну

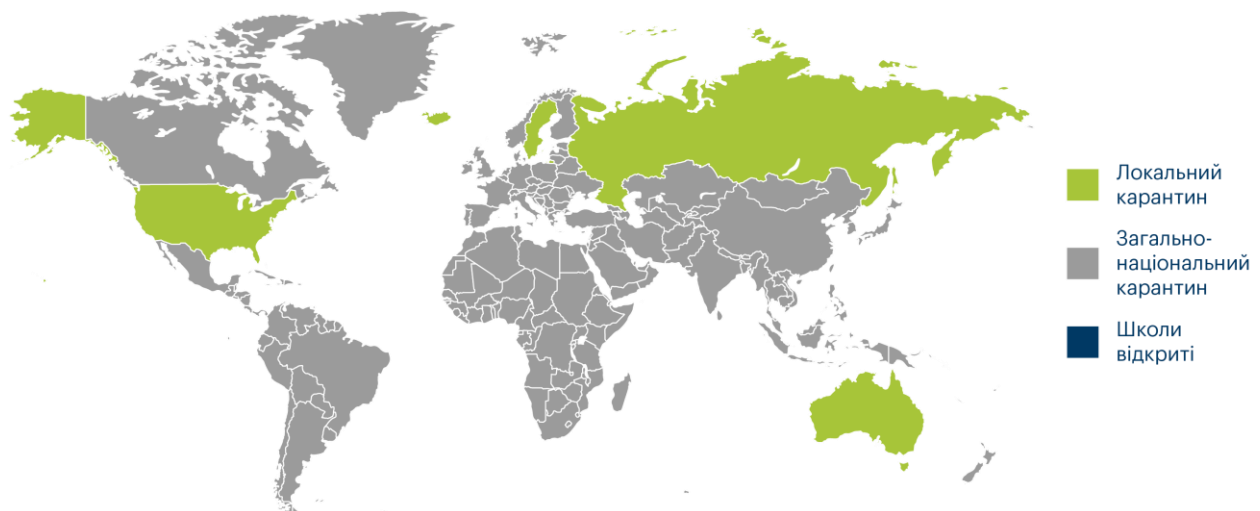
1.1. Ситуація в світі

Для шкіл в усьому світі 2020 рік став винятковим. Більшість країн повністю закрили школи через пандемію коронавірусної хвороби COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2.

Першою країною у світі, яка закрила школи через поширення COVID-19, став Китай. 26 січня 2020 року тут оголосили про продовження канікул в школах деяких районів, що фактично означало оголошення карантину. Монголія першою у світі закрила всі школи країни, оголосивши загальнонаціональний карантин 27 січня. У Європі першою країною, яка припинила навчання в усіх школах, стала Італія. Це сталося 5 березня.

За даними ЮНЕСКО, найбільше закритих шкіл в усьому світі було на початку квітня¹. Станом на 1 квітня не було жодної країни, про яку було б відомо, що всі школи працюють. У 194 країнах було оголошено загальнонаціональні карантини, тобто всі школи були закриті. Загалом в них навчається 1 598 099 008 учнів, або 91,3% учнів всього світу. Ще у 4 країнах діяв локальний карантин (тобто в окремих регіонах): США, Швеції, Ісландії, Росії. По кільком країнам світу не було даним на цей період (Рисунок 1).

Рисунок 1. Загальнонаціональні та локальні карантини станом на 1 квітня

Джерело: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>

1.2. Україна: закриття шкіл в березні 2020 року і закінчення навчального року

В Україні рішення про закриття всіх шкіл було прийняте 11 березня 2020 року, відповідно до постанови Кабінету міністрів². Згідно з документом, карантин запроваджувався з наступного дня, 12 березня, і мав тривати три тижні – до 3 квітня.

25 березня уряд ухвалив рішення про продовження карантину в усіх школах до 24 квітня. Пізніше карантин продовжували і, таким чином, він триває без перерв з 12 березня до 31 серпня (за даними на 21 серпня 2020 року).

16 квітня Міністерство освіти і науки України (МОН) оприлюднило лист “Щодо проведення підсумкового оцінювання та організованого завершення 2019-2020 навчального року”³. У ньому школам було рекомендовано завершити навчальний рік дистанційно, провести підсумкове річне оцінювання у дистанційному форматі та не проводити останні дзвоники та випускні вечори для уникнення скупчення великої кількості людей.

Водночас, ще 2 квітня на Урядовому порталі було опубліковано роз’яснення МОН про те, що зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) не буде скасоване, а термін його проведення залежатиме від карантинних заходів⁴.

20 травня МОН у своєму наказі визначило дати проведення зовнішнього незалежного оцінювання – з 25 червня по 17 липня⁵.

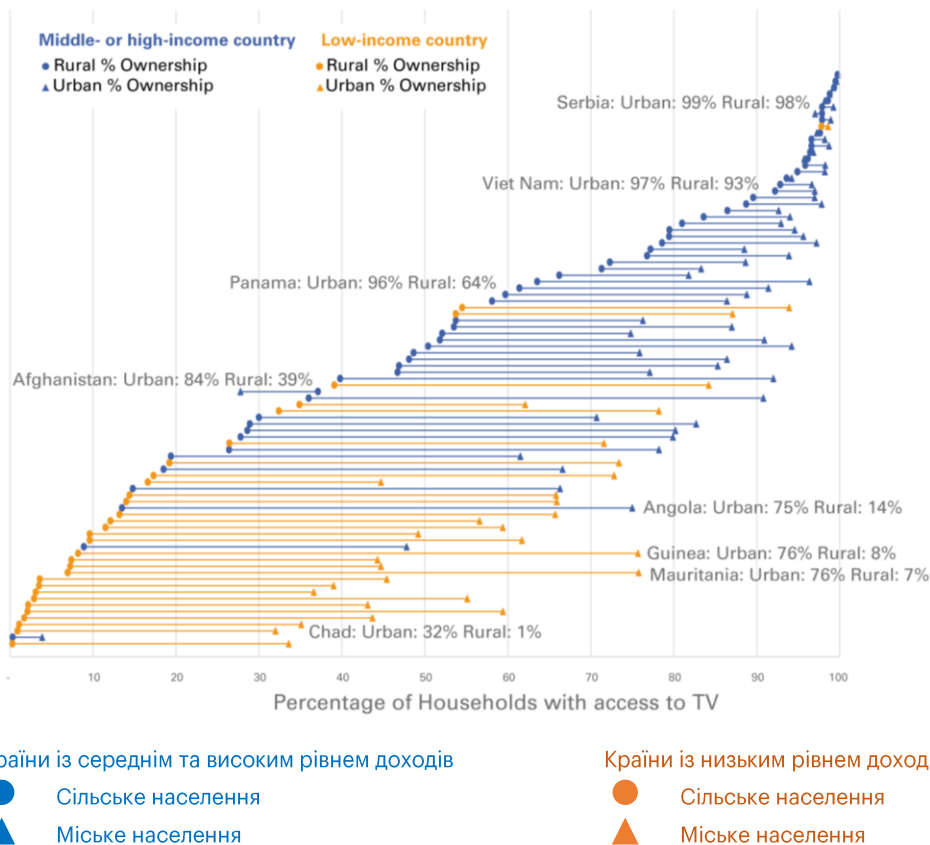
22 травня були опубліковані рекомендації щодо проведення ЗНО, зокрема, мав бути забезпечений температурний скринінг та місце для обробки рук антисептиком на вході до пункту проведення тестування, масковий режим, дистанція між учасниками не менше 1,2 метри. Водночас обов’язкове проведення державної підсумкової атестації у формі ЗНО було скасовано. Учні могли пройти її за власним бажанням. Відповідний закон Верховна рада прийняла 18 червня⁶.

Розділ 2. Школа на відстані: досвід України і світу

2.1. Як країни організували дистанційне навчання

Після оголошення карантину школи почали пристосовуватися до навчання в дистанційному режимі. Основним інструментом, який забезпечив дистанційне навчання у багатьох країнах, стало телебачення. У 95 країнах (75% зі 127 країн, за якими доступні дані) уряди використовували телебачення для дистанційного навчання, транслюючи навчальний контент. У Південній Азії всі 100% країн використовували цей інструмент, в Європі та Центральній Азії – 90%. Великою проблемою стала нерівномірність доступу до телебачення міського і сільського населення, особливо в країнах з низьким рівнем доходів. Наприклад, в Чаді в міській місцевості одне домогосподарство з трьох має телевізор, а в сільській – лише одне з сотні (Рисунок 2).

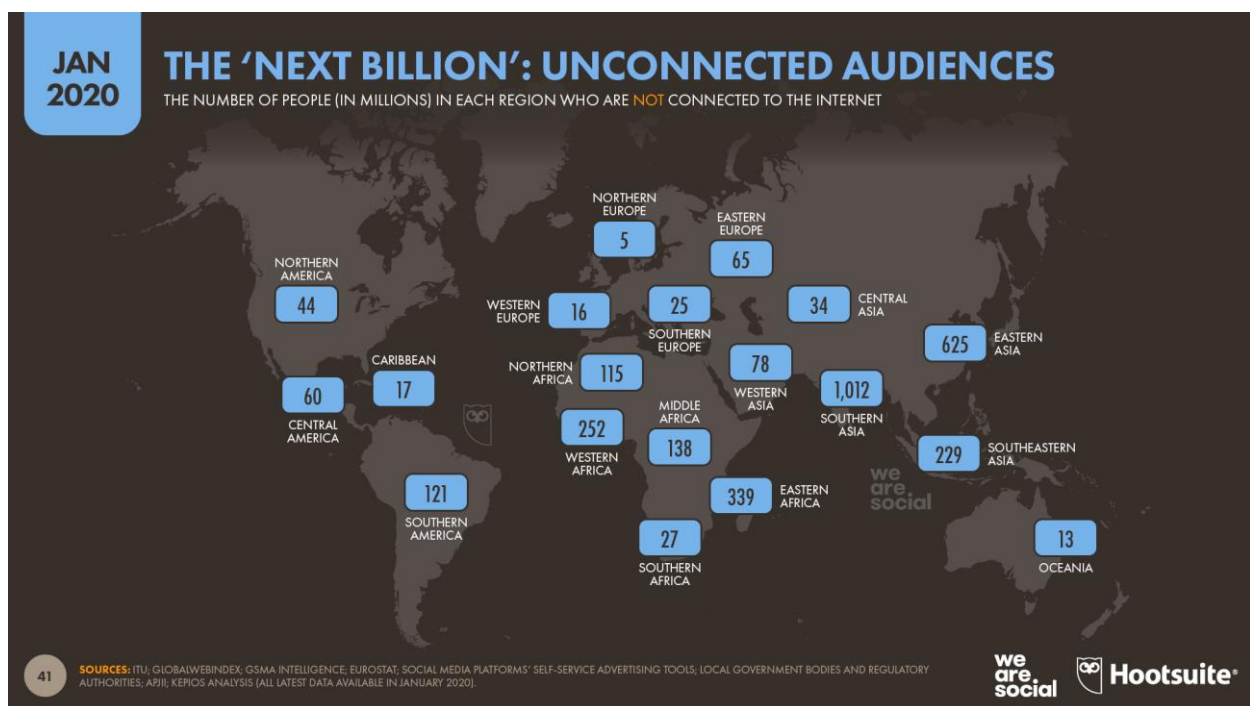
Рисунок 2. Різниця в доступі до телебачення в сільській і міській місцевості

Джерело: <https://blogs.unicef.org/evidence-for-action/lessons-from-covid-19-getting-remote-learning-right>

Другим за поширеністю інструментом для навчання під час пандемії став інтернет. Вчителі використовували онлайн платформи для навчання, проводили уроки в режимі реального часу за допомогою сервісів конференц-дзвінків, надсилали завдання та отримували виконані роботи за допомогою електронної пошти, месенджерів, хмарних сервісів. За даними ЮНІСЕФ⁷, у 92 країнах під час карантину використовувалися онлайн платформи. При цьому, в середньому у світі доступ до інтернету має 59% населення, і він дуже нерівномірний (рисунк 3). Наприклад, у центральній Африці тільки 22% населення має доступ до інтернету⁸.

Рисунок 3. Ступінь проникнення інтернету в різних регіонах світу.

Джерело: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>

Третім за популярністю інструментом дистанційного навчання стало радіо. Ним скористалося 76 країн. Як і у випадку з інтернетом, рівень проникнення радіо дуже сильно відрізняється в різних країнах. Наприклад, у 9 країнах доступ до радіо мають менше 10% населення.

Інші інструменти, які школи використовували для дистанційного навчання:

- у понад 50% країн використовували **SMS, мобільні телефони** або **соціальні медіа**;

- близько половини країн пропонували учням **роздруковані матеріали**, які відправляли учням додому;
- в 14 країнах практикувалися **візити додому**.

Використання будь-яких із зазначених технологій потребує *електрики*. Хоча в абсолютній більшості країн ця проблема вирішена, залишаються регіони, в яких домогосподарства не мають електрики. Наприклад, у 28 країнах тільки 65% домогосподарств з найбільшого квантилю підключені до електропостачання.

Таким чином, у дітей були *нерівні можливості* доступу до навчання в залежності від доступу до технологій.

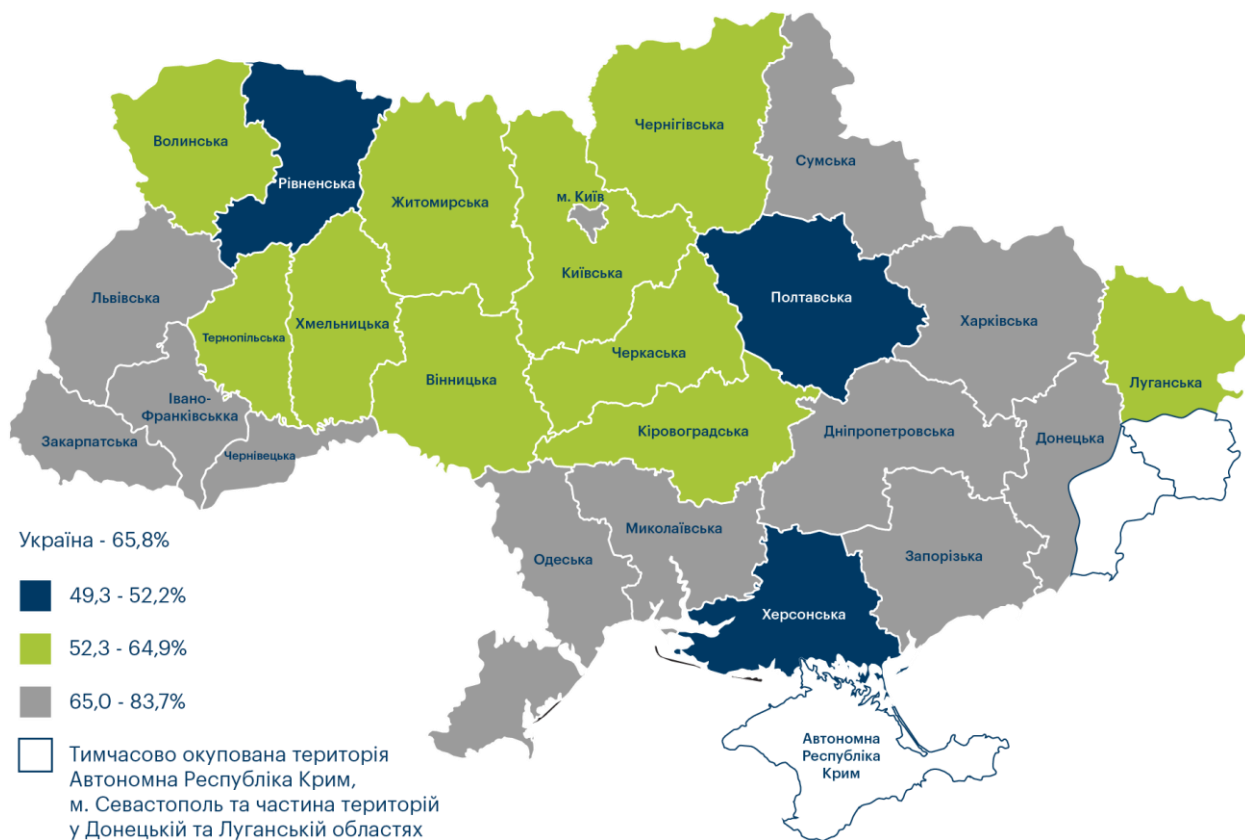
2.2. Досвід України: скільки дітей мали доступ до навчання під час карантину

11 березня 2020 року, того ж дня, коли Кабінет міністрів оголосив про закриття шкіл на карантин, Міністерство освіти і науки направило лист до всіх закладів освіти щодо організації освітнього процесу, в якому, зокрема, керівникам закладів освіти було рекомендовано “розробити заходи щодо проведення занять за допомогою дистанційних технологій та щодо відпрацювання занять відповідно до навчальних планів після нормалізації епідемічної ситуації”⁹. Таким чином, на початку карантину саме інтернет став основним інструментом дистанційного навчання.

Крім того, 6 квітня стартував проект “Всеукраїнська школа онлайн” – на телеканалах та YouTube каналі Міністерства освіти і науки транслювали відеозаписи уроків для 5-11 класів з 11 предметів. З 28 квітня почалися також трансляції для учнів 1-4 класів.

За даними Державної служби статистики України, 65,8% домогосподарств в Україні мають доступ до інтернету¹⁰. Рівень його проникнення коливається від 49,3% у Рівненській області до 83,7% в Києві.

Рисунок 4. Доступ домогосподарств до інтернету в Україні у 2019 році, дані по областях

Джерело: дані Державної служби статистики,
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_dd_in19.pdf, діаграма 6

В цілому Україна характеризується дуже нерівномірним розподілом між міським і сільським населенням: 76,3% проти 44,1% відповідно. Наприклад, у Хмельницькій області 83,4% міського населення має доступ до інтернету, в селі - 23,3%. Також швидкість доступу до інтернету і якість телевізійного сигналу значно гірше в сільській місцевості і в малих містах.

Рисунок 5. Доступ домогосподарств до інтернету в Україні в міській і сільській місцевості у 2019 році**Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома***(у відсотках до загальної кількості домогосподарств відповідної групи)*

	Всі домогосподарства	у тому числі проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Україна <i>у тому числі за регіонами</i>	65,8	76,3	44,1
Вінницька	63,9	80,6	48,5
Волинська	53,8	64,0	42,7
Дніпропетровська	79,3	86,0	43,8
Донецька	68,0	71,0	51,4
Житомирська	54,6	76,8	25,8
Закарпатська	75,9	93,1	64,2
Запорізька	68,5	74,8	47,7
Івано-Франківська	65,3	77,2	55,5
Київська (без м. Києва)	60,8	72,9	44,3
Кіровоградська	54,1	71,3	25,9
Луганська	63,3	69,4	49,2
Львівська	68,9	74,3	59,8
Миколаївська	66,8	74,9	49,3
Одеська	69,8	77,6	52,5
Полтавська	52,2	62,9	35,8
Рівненська	49,3	75,0	24,6
Сумська	67,2	76,6	47,8
Тернопільська	64,9	78,5	53,2
Харківська	65,0	70,7	41,2
Херсонська	50,6	63,2	29,1
Хмельницька	55,3	83,4	23,3
Черкаська	59,5	76,5	39,7
Чернівецька	69,3	80,0	60,9
Чернігівська	55,3	71,3	31,0
м.Київ	83,7	83,7	...

Джерело: дані Державної служби статистики,

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_dd_in19.pdf, таблиця І.11

Таким чином можна стверджувати, що хоча майже всі домогосподарства в Україні мали доступ принаймні до одного зі інструментів дистанційного навчання, якість доступу значно відрізнялась між регіонами, а також між дітьми в містах і сільській місцевості, що також спричинило нерівність у доступі до навчання.

2.3. Досвід України: як школи організували дистанційне навчання

Станом на 21 серпня не було проведено системного дослідження, яке дало б можливість оцінити, наскільки школам вдалося організувати дистанційне навчання. Хоча проводилися окремі опитування, які можуть дати уявлення про те, як проходило навчання на карантині, потрібно зауважити, що ці опитування не є репрезентативними. Проте навіть вони виявили основні проблеми, які виникли під час навчання в умовах карантину.

Опитування, яке провела Державна служба якості освіти,¹¹ показує, що велика проблема виникла з налагодженням комунікації між вчителями та учнями. Згідно з опитуванням, не було встановлено системних каналів комунікації, єдиних для всіх учнів і вчителів в межах тієї самої школи. Так, у 15% випадків вчителі не спілкувалися з учнями напряму, а тільки через класного

Чи налагоджена комунікація вчителя з учнями під час дистанційного навчання:

- **61%** усі вчителі комунікують у різний спосіб
- **20%** комунікують лише окремі вчителі
- **13%** комунікація з вчителем відбувається через класного керівника
- **3%** комунікація не відбувається
- **2%** учителі комунікують з учнями через старосту класу

керівника або старосту, 20% респондентів вказали, що комунікували лише окремі вчителі. 61% учнів вказали, що вчителі комунікували в різний спосіб. Тобто, не було обрано єдиної платформи та інструментів, кожен вчитель обирав метод зв'язку на власний розсуд, що не може сприяти ефективному навчанню, оскільки учню доводилося постійно переключатися та шукати інформацію в різних джерелах. Найпопулярніші інструменти, які використовували вчителі під час дистанційного навчання (на основі відповідей учнів 9-11 класів): Viber, Google Classroom, електронна пошта, Zoom, телебачення. У 3% випадків комунікація не відбувалась взагалі.

Чи дотримується вчитель розкладу навчальних занять під час дистанційного навчання:

- 50% так, дотримує
- 30% переважно так
- 9% розклад занять відсутній
- 6% переважно ні
- 5% ні

У 20% дітей були відсутні регулярні заняття за розкладом. Лише у 18% випадків вчителі проводили уроки онлайн, у решті випадків надсилалися завдання та навчальні матеріали різними способами, тобто учні опановували матеріал самостійно. 8% дітей отримували тільки домашні завдання, тобто не отримували навчальні матеріали.

Опитування, які провели Служба освітнього омбудсмена¹² та Освітня агенція міста Києва¹³, вказують на основні технічні проблеми, з якими зіткнулися учні під час навчання вдома:

- відсутність комп'ютерів/ноутбуків у вчителів та учнів
- відсутність доступу до інтернету у вчителів та учнів
- наявність одного комп'ютеру чи ноутбука в сім'ї, де є двоє і більше дітей
- недостатній рівень ІКТ-компетенцій у вчителів та батьків

Твої вчителі (перелік тверджень):

- 41% надсилають перелік параграфів підручника та вправ на самостійне опрацювання
- 18% проводять уроки онлайн
- 14% надають відеоматеріали з тем
- 13% проводять самостійні роботи, тестування
- 8% надсилають лише домашні завдання

Основні організаційні проблеми під час дистанційного навчання:

- відсутність розкладу та/або його неузгодженість
- онлайн-трансляції та комунікація через різні платформи
- відсутній контроль за виконанням завдань та оцінювання

Таким чином, попри формальний доступ більшості учнів до навчання, доступ до освіти відрізнявся між школами навіть у одному населеному пункті в залежності від якості чи навіть наявності зв'язку, організації навчального процесу на рівні школи і доступу до технологій як з боку вчителів, так і з боку родин учнів.

Розділ 3. Вплив закриття шкіл на учнів

3.1. Академічний вплив

Ефект від закриття шкіл є довготривалим, і його дослідження потребує кількарічних спостережень, коли буде можливість порівняти результати учнів, які потрапили на карантин, з тими, хто вчився за звичайним графіком.

Проте вже зараз можна скористатися попередніми дослідженнями, які вивчали вплив тимчасового незапланованого закриття шкіл на успішність учнів. У 2007 році Дейв Маркот, професор Американського університету у Вашингтоні, проаналізував результати стандартизованих тестів у третіх, п'ятих і восьмих класах шкіл в Меріленді¹⁴. Він досліджував, чи є різниця в результатах тестів серед учнів шкіл, які працювали в звичайному режимі, та тих, які тимчасово закривалися на деякий час через снігопади. Маркот знайшов, що кожен день, коли школа була закрита позапланово, призводить до зниження результатів з математики та читання на 0,57%. В середньому, школи закривали на 5 днів, таким чином, учні цих шкіл отримували на 3% гірші результати тестувань.

Інше дослідження показало, що, зазвичай, протягом літніх канікул учні забувають приблизно один місяць вивченого протягом року¹⁵. Учні старших класів забувають більше матеріалу, ніж учні молодших класів. Якщо 1 вересня в Україні учні підуть в школи, то період невідвудування для тих, хто не навчався під час карантину, становитиме 5,5 місяців, що відповідає "втраті" матеріалу майже двох місяців навчання.

3.2. Неакадемічний вплив

Окрім очевидного негативного впливу на отримання знань, карантин у школах має ще кілька важливих наслідків для дітей.

- **Збільшення кількості дітей, які мають проблеми з психічним здоров'ям.**

Під час карантину понад 90% учнів у світі опинилися у вимушеній ізоляції. Вони залишилися без "живого" спілкуватися з однокласниками, друзями, вчителями, і їхній щоденний рутинний графік був порушений. Для дітей, які мають проблеми з психічними здоров'ям, такі різкі та суттєві зміни мають серйозні наслідки. Під час опитування, проведеного у Великій Британії серед молоді віком 13-25 років, з'ясувалося, що серед тих, хто отримував

психологічну допомогу протягом трьох місяців перед карантинном, 31% не могли скористатися допомогою під час локдауну, хоча потребували її⁶. 81% респондентів сказали, що під час пандемії коронавірусу їхнє психічне здоров'я погіршилося. 87% вказали, що вони почуваються самотніми та ізольованими, навіть при тому, що 71% з них підтримували зв'язок з друзями.

Для дітей з особливими освітніми потребами (наприклад, з розладом аутичного спектру) наявність чіткого графіку дня та щоденних процедур є важливим механізмом психологічної адаптації. Різка зміна звичного розпорядку призвела до збільшення роздратованості та відчуття фрустрації.

Карантинні умови створили більш тривожне середовище для дітей. Протягом карантину діти були оточені більшою кількістю негативних новин, ніж зазвичай. Батьки слідували за новинами про коронавірус, обговорювали їх, постійно лунала інформація про кількість інфікованих і померлих. Крім того, багато сімей пережили великі втрати: смерть когось із близьких, втрату роботи, що призвело до суттєвого погіршення матеріального стану. Такі обставини створюють постійне відчуття небезпеки та тривоги, а також породжують страхи, такі як страх смерті, страх втратити близьких людей, страх захворіти.

- **Збільшення випадків насилля в сім'ях.**

Економічний тиск, соціальна ізоляція, руйнування звичного розкладу життя призвели до росту конфліктів у сім'ях та збільшення випадків домашнього насилля. Хоча немає окремих оцінок щодо насильства проти дітей, загальне збільшення випадків домашнього насильства говорить про те, що діти теж частіше стають жертвами, а також свідками домашнього насилля. За оцінками Фонду ООН у галузі народонаселення, локдаун тривалістю 6 місяців призведе до збільшення випадків домашнього насилля у світі на 31 мільйон¹⁷.

Різні країни повідомляють про збільшення кількості звернень на гарячі лінії та до поліції. Наприклад, у Парижі після введення карантинних заходів кількість викликів поліції через домашнє насилля зросла на 36%¹⁸; в Іспанії за перші два тижні квітня кількість дзвінків на гарячу лінію щодо домашнього насилля зросла на 47%, а кількість жінок, які звернулися в службу допомоги електронною поштою чи через соціальні мережі, збільшилася на 700%¹⁹.

В Україні ситуація схожа. Громадська організація Ла Страда-Україна, яка займається захистом прав жінок і дітей, повідомила, що за перший місяць карантину (з 12 березня по 12 квітня) на Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації надійшло 2 051 звернення стосовно домашнього насилля²⁰. Для порівняння, за лютий цього року надійшло 1 273 звернення, за січень – 1 203.

Окрему групу ризику становлять діти, які виховувалися в інтернатних закладах і після оголошення карантину були відправлені до своїх родин. Таких дітей в Україні 42 тисячі. ЮНІСЕФ наголошує, що “повернення відбулося без попередньої перевірки умов у родинях цих дітей. Значна частина цих родин перебувають у групі ризику та у складних фінансових обставинах. Ми стурбовані, що нинішні стресові умови збільшують вірогідність недбалості чи навіть жорстокого ставлення до дітей, і додають ризику інституалізації дітей після карантину.”²¹

- **Відсутність доступу до безкоштовних обідів.**

У багатьох країнах діють програми надання безкоштовно або за пільговою ціною харчування для дітей із малозабезпечених родин. Наприклад, у Сполучених Штатах обіди отримували 29,7 мільйонів дітей. В Україні, відповідно до закону “Про освіту, держава гарантує безоплатне харчування для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних та інклюзивних класах, дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”. Органи місцевого самоврядування можуть встановлювати додаткові категорії осіб, які отримують харчування²².

Розуміючи, що для багатьох сімей безоплатне чи пільгове харчування дітей в школах є важливою складовою сімейного бюджету, наприклад, уряд Великої Британії запровадив програму надання безкоштовних обідів під час карантину дітям, які мають на них право²³. Школи були зобов’язані або доставляти учням обіди додому, або запровадити систему ваучерів, які можна обміняти на харчування. В Україні такої ініціативи не було.

Розділ 4. Повернення в школи. Як країни виходять з карантину

4.1. Як країни відкривають школи після карантину

Хоча багато шкіл у світі залишаються зачиненими до вересня, деякі країни частково або повністю відновили навчання. 25 лютого Тайвань відкрив школи після продовження зимових канікул; в середині березня відкрилися школи в деяких районах Китаю; 24 березня Японія оголосила, що місцева влада може самостійно вирішувати, чи працювати школам, в результаті близько 40% шкіл відновили заняття.

15 квітня Данія першою в Європі відкрила школи для 1-5 класів. 20 квітня Німеччина відновила заняття в старших класах, 27 квітня Норвегія - в молодшій школі.

Правила, які були розроблені урядами різних країн та міжнародними організаціями, схожі:

- організація навчального простору з дотриманням дистанції у 1,5-2 метри між партами;
- часте миття рук, наявність рідкого мила та антисептиків;
- часте (зазвичай, кілька разів на день) прибирання поверхонь та навчальних матеріалів;
- проведення уроків на відкритому повітрі, коли це можливо;
- неможливість відвідування території школи батьками та опікунами;
- використання різних входів/виходів у школу для різних класів;
- зменшення кількості учнів у класах до 12-15 людей;
- зменшення кількості уроків або проведення навчання не в усі дні тижня;
- різний час початку уроків та перерв для різних класів.

Щодо використання масок рекомендації у різних країнах були різні: обов'язкове носіння; використання тільки у коридорах та спільних приміщеннях, але не під час уроків; використання за бажанням.

4.2. Відкриття шкіл в Україні: першочергові правила

В Україні відкриття шкіл у вересні буде залежати від епідеміологічної ситуації. Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України №641 від 22 липня 2020 року, “залежно від епідемічної ситуації в регіоні або окремих адміністративно-територіальних одиницях регіону встановлюється “зелений”, “жовтий”, “помаранчевий” або “червоний” рівень епідемічної небезпеки поширення COVID-19”²⁴. В регіонах, де встановлені зелений, жовтий або помаранчевий рівні, навчання у школах може відбуватися у звичайному режимі. Як саме буде організований навчальний процес у цих закладах, визначає педагогічна рада закладу освіти. В регіонах із червоним рівнем епідемічної небезпеки відвідування шкіл заборонено, навчання має відбуватися дистанційно.

Таким чином, правила, за якими будуть навчатися учні, кожна школа встановлює самостійно. Станом на 15 серпня, є два документи, які містять рекомендації щодо організації освітнього процесу: Постанова Головного державного санітарного лікаря України Віктора Ляшка №42 від 30 липня “Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів у закладах освіти в період карантину в зв’язку поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)”²⁵ та Лист Міністерства освіти і науки України №1-9/420 від 5 серпня “Щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році”²⁶.

Більшість рекомендацій МОЗ та МОН відповідають рекомендаціям, які дають міжнародні організації та уряди інших країн. Актуальним залишається питання можливості їх реалізації.

Таблиця 1. Рекомендації МОН та МОЗ щодо організації освітнього процесу в школах та імовірність їхньої реалізації (оцінки авторів)

Рекомендація	Коментар
Забезпечення працівників закладу засобами індивідуального захисту із розрахунку 1 захисна маска на 3 години роботи.	Потребує збільшення фінансування шкіл. Станом на 15 серпня немає даних про те, що фінансування буде виділено.
Забезпечення наявності рідкого мила, антисептичних засобів, паперових рушників або електросушарок.	Потребує збільшення фінансування шкіл. Станом на 15 серпня немає даних про те, що фінансування буде виділено. Є імовірність, що школи будуть організовувати закупівлю необхідних засобів із залученням фінансування від батьків.

Рекомендація	Коментар
Проведення окремих предметів на свіжому повітрі.	Невелику кількість предметів можна проводити на відкритому повітрі (особливо у старшій школі), з похолоданням така можливість ще більше зменшиться.
Проведення провітрювання кімнат після кожного заняття не менше 10 хвилин.	Не потребує залучення додаткових ресурсів, проте виникають сумніви у реалізації.
Проведення вимірювання температури тіла персоналу закладів освіти, недопущення до роботи при температурі вище 37,2о С.	Одноразова закупівля термометрів та організація вимірювання температури на вході є реалістичним завданням. Водночас, незрозумілою є рекомендація вимірювати температуру лише працівникам, але не учням.
Уникнення скупчення учнів та вчителів. Для цього рекомендовано використовувати всі можливі входи на приміщення школи, організувати маршрути руху, починати заняття та робити перерви для різних класів і різний час, проводити заняття для одного класу в одному приміщенні, проводити навчання у кілька змін.	Виконання рекомендацій по використанню різних входів до будівлі, проведення занять для одного класу в одному приміщенні не повинні викликати труднощів. Водночас організувати початок навчання та проведення перерв в різний час складно. Не зрозуміло, як скласти розклад для вчителів таким чином, щоб вони змогли потрапити на уроки в класи, які вчать за різним розкладом; поки в одного класу йтиме перерва і, відповідно, учні шумітимуть в коридорі, в іншому класі йтиме урок.
При організації харчування забезпечення відстані між столами не менше 1,5 метра та розміщення за столом не більше 4 осіб.	Реалізація залежить від площі їдальні, очевидно, що не в усіх школах її можна буде виконати.
Проведення дезінфекції поверхонь у кінці робочого дня.	Вимагає додаткового фінансування на дезінфекційні засоби, що станом на 15 серпня не було відображено в бюджетах.
Проведення інструктажу для працівників щодо профілактичних заходів, роз'яснення правил щодо користування засобами індивідуального захисту та їх утилізації, розміщення плакатів про дотримання правил особистої гігієни.	Можлива затримка із одночасним друком плакатів, проте не вимагає додаткових зусиль
Виокремлення спеціального приміщення для тимчасового перебування учасників освітнього	Не вимагає значних зусиль

Рекомендація	Коментар
процесу у разі виявлення у них симптомів гострого респіраторного захворювання та/або підвищеної температури.	
Недопущення батьків та опікунів на територію школи, крім випадків супроводження дітей з особливими потребами.	Може створити поодинокі проблеми у разі виникнення конфліктних ситуацій, проте можливо вирішити на рівні школи.
Уникнення видів діяльності, які вимагають безпосереднього фізичного контакту між учнями (наприклад, групові ігри).	Можливо виконати, проте немає сенсу, оскільки учні все одно перебувають в одному класі в постійному контакті.
Обмеження проведення масових заходів в закритих приміщеннях.	Можливо виконати, проте потрібне більш чітке визначення "масових заходів".

Хоча багато рекомендацій можна виконати без значного залучення фінансових, організаційних чи людських ресурсів, викликає занепокоєння, що ті заходи, які є найважливішими для профілактики поширення вірусу COVID-19 (дотримання **соціальної дистанції** та гігієна), мають найменшу імовірність бути реалізованими або взагалі відсутні в рекомендаціях МОН та МОЗ.

Так, першочергові заходи, які необхідно запровадити в школах, це:

- **Забезпечення соціальної дистанції.**

Це *основний спосіб профілактики захворювання*. Водночас, у рекомендаціях для шкіл відсутня вимога по обмеженню кількості дітей в класі або відстані між партами, і для більшої кількості шкіл дотримання цієї вимоги неможливе. За даними на квітень 2019 року, біля 50% шкіл у містах переповнені, вони працюють у дві, інколи у три зміни, у класах більше 27 учнів²⁷. У деяких містах майже 100% шкіл переповнені. За такої ситуації, зменшення кількості учнів у класах чи відстані між учнями можливе лише за умови поділу класу на групи. Проте ці заходи майже вдвічі збільшують вимоги до кількості вчителів і відповідної оплати праці, а отже навряд чи є реалістичними. Можливою альтернативою є скорочення кількості уроків, що, однак, буде мати негативний вплив на навчальний процес. Водночас, в Україні біля 1000 малокомплектних шкіл, в 450 з них навчається менше

30 учнів. У частині цих шкіл можна забезпечити соціальне дистанціювання, і це має стати першим пріоритетом для шкіл. В цілому буквальне дотримання вимоги дистанціювання також створює нерівність у доступі до навчання або введення компенсаторних методів (у вигляді часткового переходу на дистанційне навчання) для принаймні частки учнів у школах, які працюють із максимальним завантаженням.

- **Регулярне провітрювання приміщень.**

Це легкодоступний і ефективний засіб профілактики захворювання. Проте є сумніви у тому, що провітрювання буде проводитися регулярно через поширений стереотип, що діти можуть через це застудитися і захворіти. Також із похолоданням у школах, в яких давно не замінювалися віконні рами і вони продуваються, вікна утеплюють і заклеюють, що унеможлиблює провітрювання. З іншого боку, при провітрюванні діти повинні вийти з класу, таким чином, учні кількох класів будуть одночасно знаходитися в коридорі, що суперечить рекомендації про уникнення скупчення дітей.

- **Забезпечення регулярного миття рук милом та обробка антисептичними засобами.**

Виконання цих правил під загрозою через те, що вони потребують додаткового і постійного фінансування, яке поки що не передбачено. Є імовірність, що у частині шкіл це питання буде вирішено за допомогою збору коштів з батьків.

- **Регулярна (кілька разів на день) дезінфекція поверхонь.**

Для виконання цієї вимоги потрібні додаткові кошти на дезінфікуючі засоби та, в деяких школах, додатковий технічний персонал. На разі фінансування цих заходів покладено на засновників навчальних закладів і не передбачено в бюджеті на цей рік, а отже навряд чи може бути виконане у повному обсязі.

Без дотримання найважливіших профілактичних заходів, а саме забезпечення соціальної дистанції, провітрювання і гігієни, всі інші заходи будуть менш ефективними у боротьбі із поширенням COVID-19. З іншого боку, відсутність чітких інструкцій щодо дотримання цих заходів може призвести до зловживання з боку контролюючих органів і повної зупинки освітнього процесу в деяких навчальних закладах.

Розділ 5. Безпечна школа: що необхідно зробити, щоб школа з новими правилами була комфортною для учнів

Рекомендації Міністерства освіти та Міністерства охорони здоров'я щодо організації освітнього процесу зосереджені на питаннях підготовки приміщень, дотримання правил профілактики поширення вірусу, проте вони враховують кількох важливих аспектів повернення дітей у школи:

- **Психологічний стан дітей.**

За майже пів року невідвідування школи багато дітей пережили сильні емоційні потрясіння: смерть від COVID-19 чи важкий перебіг хвороби у когось із близьких; розлучення батьків; домашнє насилля. Ці діти потребують роботи зі шкільними психологами, а вчителі мають бути проінструковані щодо роботи з ними.

- **Матеріальні зміни в сім'ях.**

Під час пандемії у багатьох сім'ях суттєво знизився дохід, що стало причиною психологічної напруги. Необхідно передбачити наявність соціальної допомоги таким сім'ям.

- **Налагодження комунікації між школою та батьками.**

Батьківські чати є частим джерелом поширення фейків. За умов, коли не буде достатньо інформації від адміністрації школи (наприклад, щодо протиепідемічних заходів, які проводяться в школі, наявності достатньої кількості антисептиків чи мила, вчасного повідомлення про виявлені випадки захворювання), велика імовірність поширення чуток, що може призводити до паніки. Отже, потрібно терміново налагодити офіційний канал комунікації між школою і батьками, щоб батьки отримували повну і однозначну інформацію не лише про навчальний процес, але й повідомлення, пов'язані з епідеміологічною ситуацією в школі, і довіряли їй.

- **План дій на випадок підозри чи підтвердженого випадку COVID-19.**

Школи не отримали чітких інструкцій, як діяти у випадку, якщо у когось з дітей чи співробітників (або у членів їх сімей), є підозра на COVID-19 або якщо є підтверджений випадок захворювання: куди повідомляти про ці

випадки, чи закривати школу на карантин чи окремі класи, як проводити дезінфекцію тощо. Очевидно, ці правила школи мають розробити самостійно. Проте однакові правила для всіх шкіл були б більш дієвими.

- **Налагодження комунікації між школами та відділами освіти і МОН.**

Керівники шкіл мають отримувати постійну інформацію щодо епідеміологічної ситуації, зміни у правилах роботи, методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу і мати чітко визначені алгоритми дій і контакти, куди вони можуть звернутися з питаннями, які виникають, і бути впевненими, що отримують швидко і вичерпну відповідь.

- **Розробка методичних рекомендацій для шкіл.**

Після оголошення карантину вчителям довелося самостійно вирішувати, як проводити навчання в онлайн режимі. При цьому в абсолютній більшості вчителів не було відповідного досвіду, також вони не отримали методологічної допомоги. Оскільки, з великою імовірністю, школи ще тривалий час не повернуться до традиційного режиму навчання в класі, а будуть, по-перше, працювати з обмеженнями (вже зараз обмежено використання лабораторій, nereкомендовані групові заняття), по-друге, швидше за все, багатьом школам доведеться закриватися на карантин через виявлені випадки захворювання на COVID-19, отже, треба буде постійно переключатися з офлайн навчання на онлайн і потім знову повертатися в класи. Це потребує великої організаційної роботи, яку не варто покладати на кожну школу, а розробити спільні правила та методологію освітнього процесу.

Висновки

Українська школа, порівняно з багатьма розвиненими країнами, в цілому виявилась недостатньо підготовленою до такої масштабної епідемії, хоча окремі заклади змогли адаптуватися і до використання нових технологій, і до переходу на дистанційне навчання, що стало безпрецедентним навчальним експериментом на національному рівні. Коли карантин було оголошено в березні 2020 року, здавалося, що ці обмеження дуже тимчасові, і можна цей час просто “пересидіти” і перекласти певну частку навчального процесу на батьків і самих дітей. Проте зараз все більше стає зрозуміло, що тривале навчання в умовах епідемії стало новою реальністю, і тому потрібно істотно міняти підходи до шкільної освіти, чи навіть саму концепцію освіти: чого і як ми мусимо навчати дітей у школі. Практика тривалого локдауну показала, що школи потребують більш чітких процедур і правил.

По-перше, потрібне значне збільшення фінансування на матеріальне забезпечення освітнього процесу у нових умовах. Потрібна дорожня карта забезпечення всіх учнів стабільним доступом до дистанційних ресурсів, що повинно зменшити цифрову нерівність. Також слід інвестувати у створення безпечного середовища в школах – дотримання соціальної дистанції, правил гігієни, запровадження системи виявлення і оповіщення про захворювання серед дітей, їхніх батьків, а також персоналу шкіл. Окремо слід звернути увагу на забезпечення потреб дітей з сімей з низьким доходом, а також дітей з особливими потребами.

По-друге, потрібні рекомендації щодо організації дистанційного навчання (в тому числі в умовах обмеженого доступу до мережі інтернет), організації форм дистанційного контролю знань, як проміжного, так і підсумкового (що є особливо важливим для старшої школи), організації навчального процесу з урахуванням соціального дистанціювання і дотримання нових правил гігієни. Крім того, в умовах адаптивного карантину потрібно передбачити постійний процес переходу між дистанційною і очною освітою. Саме адаптивність до нових реалій має бути пріоритетом у розробки нових підходів.

Наразі школи були змушені самотійно розв'язувати всі ці проблеми, що є дуже несправедливо з огляду на величезну різницю у наявних фінансових і людських ресурсах. І це саме та ділянка, де держава в особі Міністерства освіти і науки, а також галузевих органів (наприклад, Національної академії педагогічних наук, Інституту модернізації змісту освіти, місцевих органів влади і управління освіти) могли б надати допомогу у відстоюванні фінансового інтересу шкільної освіти і організації освітнього процесу у нових реаліях.

Джерела

- ¹ UNESCO. Education: From disruption to recovery. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
- ² Постанова «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19». <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zapobigannya-poshim110320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>.
- ³ Лист «Щодо проведення підсумкового оцінювання та організованого завершення 2019-2020 навчального року». <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-provedennya-pidsumkovogo-ocinyuvannya-ta-organizovanogo-zavershennya-2019-2020-navchalnogo-roku>.
- ⁴ МОН: Карантин триває до 24 квітня, ЗНО відбудеться, немає рекомендованих платформ для дистанційного навчання, жодних спецперевірок знань, здобутих під час карантину. <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-karantin-trivaye-do-24-kvitnya-zno-vidbudetsya-nemaye-rekomendovanih-platform-dlya-distancijnogo-navchannya-zhodnih-specperevirok-znan-zdobutih-pid-chas-karantinu>.
- ⁵ Наказ «Про внесення змін до Календарного плану підготовки та проведення в 2020 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти». <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-kalendarного-planu-pidgotovki-ta-provedennya-u-2020-roci-zovnishnogo-nezalezhnogo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-zdobutih-na-osnovi-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.
- ⁶ Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань завершення 2019/2020 навчального року». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-IX#Text>.
- ⁷ UNICEF. Unequal access to remote schooling amid COVID-19 threatens to deepen global learning crisis. <https://www.unicef.org/press-releases/unequal-access-remote-schooling-amid-covid-19-threatens-deepen-global-learning>.
- ⁸ Digital 2020: Global Digital Overview. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>.
- ⁹ Міністерство освіти і науки України. Лист. https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/03/11/1_9-154.pdf.
- ¹⁰ Доступ домогосподарств України до інтернету у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_dd_in19.pdf.
- ¹¹ Щодо дистанційного навчання учнів під час карантину: Руслан ГУПАК | онлайн-EdCamp-2020. <https://www.youtube.com/watch?v=rWQTyWE8kU>.
- ¹² Результати опитування батьків “Навчання дітей під час карантину”. https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannya-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf?fbclid=IwAR0BgrSNMqPNInklz7L9shTfYVNTNuQ80gTcUIOdGnPa_btyzdKLICFvHw. Звертаємо увагу, що опитування проводилося онлайн, тому в ньому не змогли взяти участь сім'ї, які не мають доступу до інтернету, а отже, найбільше постраждали від відсутності офлайн навчання. Тому вважаємо, що результати опитування не можна використовувати для оцінки організації дистанційного навчання під час карантину.
- ¹³ Навчання на карантині: що показало соціологічне дослідження. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/navchannya-na-karantini-scho-pokazalo-sociologichne-doslidzhennya-347959.html>.

¹⁴ Dave E. Marcotte, Steven W. Hemelt. *Unscheduled School Closings and Student Performance*. <http://ftp.iza.org/dp2923.pdf>.

¹⁵ Harris Cooper et al. *The Effects of Summer Vacation on Achievement Test Scores: A Narrative and Meta-Analytic Review*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/00346543066003227>.

¹⁶ *Coronavirus: Impact on young people with mental health needs. Survey 2: Summer 2020*. <https://youngminds.org.uk/media/3904/coronavirus-report-summer-2020-final.pdf>.

¹⁷ *Impact of the COVID-19 Pandemic on Family Planning and Ending Gender-based Violence, Female Genital Mutilation and Child Marriage*. https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/COVID-19_impact_brief_for_UNFPA_24_April_2020_1.pdf.

¹⁸ CNN. *Women are using code words at pharmacies to escape domestic violence during lockdown*. <https://edition.cnn.com/2020/04/02/europe/domestic-violence-coronavirus-lockdown-intl/index.html>.

¹⁹ The Guardian. *Women killed in Spain as coronavirus lockdown sees rise in domestic violence*. <https://www.theguardian.com/global-development/2020/apr/28/three-women-killed-in-spain-as-coronavirus-lockdown-sees-rise-in-domestic-violence>.

²⁰ Ла Страда-Україна. *Кількість звернень щодо домашнього насильства під час карантину стрімко зростає!* <https://la-strada.org.ua/novyny/elementor-1965.html>.

²¹ ЮНІСЕФ. ЮНІСЕФ та Українська мережа за права дитини стурбовані становищем дітей, яких повернули у родини з інтернатів та інших інституцій. <https://www.unicef.org/ukraine/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B8/%D1%8E%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%84-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BC-%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%83%D0%BB%D0%B8>.

²² Закон України «Про совіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

²³ Department of Education. *Guidance. Providing free school meals during the coronavirus (COVID-19) outbreak* <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-free-school-meals-guidance/covid-19-free-school-meals-guidance-for-schools>.

²⁴ Постанова Кабінету міністрів України. *Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2*. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zapr-641>.

²⁵ Міністерство охорони здоров'я України. *Постанова. Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів у закладах освіти в період карантину в зв'язку поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)*. <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%80/42%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8.pdf>.

²⁶ Міністерство освіти і науки України. Лист. Щодо організації роботи закладів загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році. <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-roboti-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci>.

²⁷ Приблизно в 50% міських шкіл діти навчаються у переповнених класах у дві зміни через диспропорцію будівництва житла і соцінфраструктури, - Лев Парцхаладзе. <https://www.kmu.gov.ua/news/priblizno-v-50-miskih-shkil-diti-navchayutsya-u-perepovnenih-klasih-u-dvi-zmini-cherez-disproporciyu-budivnictva-zhitla-i-socinfrastrukturi-lev-parchaladze>